

Verfoeilijke technologie?

Tom DAEMS

Hoofddocent, Leuven Instituut voor Criminologie (LINC), KU Leuven, corresp.:

tom.daems@law.kuleuven.be

De naaktfouilles in Belgische gevangenissen hebben de afgelopen jaren voor heel wat opschudding gezorgd. Die historiek is intussen reeds verschillende keren gereconstrueerd.¹ We brengen hier de hoofdlijnen kort in herinnering alvorens het eigenlijke thema van deze bijdrage aan te snijden: is het einde van de naaktfouille in zicht?

Waar gaat het over? Gelet op het ingrijpende karakter van dergelijke controlemaatregelen oordeelde de wetgever dat hier behoedzaam en met terughoudendheid moest worden omgesprongen. Dit vertaalde zich in artikel 108 van de basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden. Hier maakte de wetgever een duidelijk onderscheid tussen het onderzoek aan de kledij en de fouille op het lichaam. Aangezien de fouille op het lichaam een ingrijpende maatregel is (ze kenmerkt zich door de verplichting om zich naakt te tonen) mocht deze nooit een routinekwestie worden. Het onderscheid tussen beide controlemaatregelen werd in de memorie van toelichting als volgt toegelicht: ‘Het onderzoek op het lichaam is ...een veel ingrijpender maatregel, die op zich reeds een aantasting van het eergevoel inhoudt. Deze mag zeker niet routinematig uitgevoerd worden en is slechts gerechtvaardigd wanneer ingevolge specifieke omstandigheden of vermoedens het onderzoek aan de kledij niet volstaat’ (Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers 2001: 179).

Er kwam dus geen verbod op naaktfouilles. De noodzaak aan dergelijke controlemaatregelen werd (en wordt) niet in twijfel getrokken: soms vereisen orde en veiligheid een meer doortastende aanpak en dan moeten ook naaktfouilles mogelijk zijn, zo oordeelde de wetgever. Veeleer betrof het hier de introductie van een rem of reflectiemoment in de procedure: is een naaktfouille in voorliggend geval écht nodig? Indien ja: prima, maar dan graag motiveren. De beslissing om iemand in zijn blootje te zetten moet bovenal een *lastige* beslissing zijn, zo luidde de boodschap – en dit werd wettelijk verankerd door de procedure die in artikel 108 wordt voorgeschreven.

Maar tussen *law in books* en *law in action* - zoals Roscoe Pound het lang geleden formuleerde - gaapt vaak een kloof. Dat was ook hier het geval. Op zich kon dit ook worden verwacht: de wetgever was immers van oordeel dat de bestaande fouillepraktijk aan hervorming toe was. Waar de status quo wordt uitgedaagd, is verzet of weerstand nooit veraf. Ook na de inwerkingstelling van artikel 108 (op 15 januari 2007) werden gedetineerden nog steeds op systematische wijze - en dus zonder geïndividualiseerde motivering - in hun blootje gezet. Collectieve brief nr. 86 van 19 februari 2007 had het over het zogenaamd ‘volledig onderzoek aan de kledij’, waarbij de gedetineerde zijn kledij diende te overhandigen aan de penitentiair beambte die vervolgens die kledij aan een controle moest onderwerpen. De penitentiair beambte controleerde eveneens of de gedetineerde alle kledij had afgegeven – en wierp dus ook een blik op het naakte lichaam. Maar aangezien de collectieve brief deze procedure onderbracht bij het ‘onderzoek aan de kledij’, was hiervoor geen geïndividualiseerde motivering vereist, zo ging de redenering (FOD Justitie 2007). Deze regeling stootte op fel protest en gaf aanleiding tot heel wat procedures, in het bijzonder bij de Raad van State. In 2013 werd via een wetswijziging gepoogd om een einde te maken aan het getouwtrek rond de naaktfouilles. Via de wet van 1 juli 2013 werd artikel 108 herschreven zodat in bepaalde gevallen de verplichting tot het nemen van een geïndividualiseerde

¹ Voor een terugblik op de recente geschiedenis van de naaktfouilles in België, zie bijvoorbeeld Daems (2013, 2014, 2015) en Hermans & Millen (2015).

beslissing, verdween. Deze wetswijziging was bijzonder omstreden. Zes weken na de inwerkingstelling van de wet schorste het Grondwettelijk Hof de nieuwe procedure.² In zijn afsluitende beschouwingen bij het derde rapport van België drukte het Committee Against Torture (CAT) zijn bezorgdheid uit over de fouillehervorming:

The Committee is concerned about the amendments made to the Principles Act by the Act of 1 July 2013, which authorizes routine full body searches when a detainee has been in contact with the outside world. Although the Constitutional Court has ruled that the application of these measures should be suspended, the Committee is still concerned that they have not yet been repealed and could be implemented in the future... The Committee urges the State party to repeal the provisions of the Act of 1 July 2013 which authorize systematic body searches. The State party should ensure that body searches are conducted only in exceptional cases and by the least intrusive means possible, with full respect for the dignity of the person. The State party should take steps to adopt precise and strict instructions to restrict the use of body searches' (CAT 2014: 5)

Einde januari 2014 vernietigde het Grondwettelijk Hof vervolgens de nieuwe regeling: 'De bestreden bepaling doet ..., door in een stelselmatige fouillering te voorzien, zonder precieze verantwoording die te maken heeft met het gedrag van de gedetineerde, op discriminerende wijze afbreuk aan het verbod om op een vernederende wijze te worden behandeld'.³

Regulering van naaktfouilles

Eigenlijk hoeft het niet te verbazen dat er de afgelopen tijd zoveel aandacht is uitgegaan naar de regulering van de naaktfouilles. In 1961 schreef Erving Goffman al dat er in zogenaamde 'totale instituties' sprake is van een '...constant conflict between human standards on one hand and institutional efficiency on the other' (Goffman 1961: 76). Sinds de publicatie van Goffmans *Asylums* meer dan een halve eeuw terug, heeft het leven achter tralies belangrijke transformaties doorgemaakt en zijn penitentiaire instellingen niet langer zó 'totaal'. Maar zelfs in hedendaagse 'postdisciplinaire' (Chantraine 2006) of 'postautoritaire' (van Zyl Smit & Snacken 2009) instellingen blijft de spanning tussen 'menselijke standaarden' en 'institutionele efficiëntie' bestaan. Dit geldt in het bijzonder wanneer controlemaatregelen – zoals naaktfouilles – aan de orde zijn. De naaktfouille impliceert dat gedetineerden zich van hun kledij moeten ontdoen en hun naakte lichamen moeten tonen zodat onderzocht kan worden of er geen verboden producten (wapens, drugs, gsm's, ...) worden binnengesmokkeld. Over de ganse wereld worden dergelijke controlemaatregelen toegepast en noodzakelijk geacht – bij gebrek aan andere manieren om de verboden substanties op te sporen. Maar tegelijkertijd betreft het hier bijzonder ingrijpende - en mogelijks ook vernederende – veiligheidsprocedures (CPT 2001; Association for the Prevention of Torture & Penal Reform International 2013). De geschiedenis leert ook dat detentiesituaties bijzonder kwetsbaar zijn voor machtsmisbruik: dit risico verhoogt vooral in die situaties waarin de gekooide mens verplicht wordt om zich letterlijk bloot te geven. Bij de naaktfouille, waar de mens tot op de huid wordt gestript, komt de spanning tussen individu en instelling dus bijzonder scherp naar voor. Om die reden is het weinig verrassend dat naaktfouilles altijd wat controversieel zijn geweest en het voorwerp hebben uitgemaakt van debat en regulering.

Dit beperkt zich niet tot de Belgische wetgever: ook op internationaal en Europees niveau gaat er heel wat aandacht uit naar de fouilles. Net zoals in eigen land wordt de

² Grondwettelijk Hof, Arrest nr. 143/2013 van 30 oktober 2013.

³ Grondwettelijk Hof, Arrest nr. 20/2014 van 29 januari 2014.

fouilleproblematiek daarbij vaak gekaderd binnen het streven naar een zogenaamde 'dynamische veiligheid'. Penal Reform International (2013: 4) omschrijft het begrip als volgt: '...an approach to security, which combines positive staff prisoner relationships with fair treatment and purposeful activities that contribute to their future reintegration into society'. Het *Prison Incident Management Handbook* van de Verenigde Naties (2013: 21-22) hanteert volgende omschrijving:

'Prison staff members need to understand that interacting with prisoners in a humane and equitable way enhances the security and good order of a prison ... Irrespective of staffing ratios, each contact between staff and prisoners reinforces the relationship between the two, which should be a positive one, based on dignity and mutual respect in how people treat each other, and in compliance with international human rights principles and due process'

Een dergelijke benadering van veiligheid wordt ook ondersteund door recent gevangenisonderzoek, waarin vraagstukken van legitimiteit, rechtvaardigheid en respectvolle omgang centraal zijn komen te staan (zie bv. Sparks et al. 1996; Liebling 2004). In de Europese Gevangenisregels van 2006 vinden we een directe verwijzing naar 'dynamische veiligheid' terug in regels 49 en 51.2:

'49. Good order in prison shall be maintained by taking into account the requirements of security, safety and discipline, while also providing prisoners with living conditions which respect human dignity and offering them a full programme of activities in accordance with Rule 25

...

51.2 The security which is provided by physical barriers and other technical means shall be complemented by the dynamic security provided by an alert staff who know the prisoners who are under their control'

Het is tegen deze achtergrond dat we ook de regulering van controlemaatregelen zoals naaktfouilles moeten begrijpen. Indien dergelijke fouilles onmisbaar worden geacht, hoe kunnen ze dan op zo'n wijze worden uitgevoerd dat ze als legitiem worden ervaren door zij die er aan worden onderworpen? Regel 54 van de Europese Gevangenisregels (2006) geeft op dat vlak de volgende richtlijnen voor verschillende types van fouille (lichaam, cel, bezoekers, ...):

'54.1 There shall be detailed procedures which staff have to follow when searching:

- a. all places where prisoners live, work and congregate;
- b. prisoners;
- c. visitors and their possessions; and
- d. staff.

54.2 The situations in which such searches are necessary and their nature shall be defined by national law.

54.3 Staff shall be trained to carry out these searches in such a way as to detect and prevent any attempt to escape or to hide contraband, while at the same time respecting the dignity of those being searched and their personal possessions.

54.4 Persons being searched shall not be humiliated by the searching process.

54.5 Persons shall only be searched by staff of the same gender.

54.6 There shall be no internal physical searches of prisoners' bodies by prison staff.

54.7 An intimate examination related to a search may be conducted by a medical practitioner only.

54.8 Prisoners shall be present when their personal property is being searched unless investigating techniques or the potential threat to staff prohibit this.

54.9 The obligation to protect security and safety shall be balanced against the privacy of visitors.

54.10 Procedures for controlling professional visitors, such as legal representatives, social workers and medical practitioners, etc., shall be the subject of consultation with their professional bodies to ensure a balance between security and safety, and the right of confidential professional access'

De naaktfouilles zijn ook niet aan de aandacht van het CPT en het Europees Hof voor de Rechten van de Mens ontsnapt. In zijn rapport naar aanleiding van een bezoek aan Nederland (10 tot 21 oktober 2011) merkte het CPT bijvoorbeeld het volgend op over naaktfouilles:

'A strip search is a very invasive – and potentially degrading – measure. Therefore, resort to strip searches should be based on an individual risk assessment and subject to rigorous criteria and supervision. Every reasonable effort should be made to minimise embarrassment; detained persons who are searched should not normally be required to remove all their clothes at the same time, e.g. a person should be allowed to remove clothing above the waist and to get dressed before removing further clothing. In addition, more than one officer should, as a rule, be present during any strip search as a protection to detained persons and staff alike. Further, inmates should not be required to undress in the presence of custodial staff of the opposite sex'. (CPT 2012: §32)

Naar aanleiding van een ander bezoek (aan Sloveeje) voegde het CPT hier nog het volgende aan toe: 'Moreover, prisoners should never be required to strip naked in front of other inmates or a large group of persons' (CPT 2014: §41).

Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens heeft de toepassing van de naaktfouille onderzocht in het licht van artikel 3 van het EVRM. Het Hof erkent dat naaktfouilles soms noodzakelijk kunnen zijn met het oog op veiligheid en ordehandhaving. Dit neemt echter niet weg dat ze moeten worden uitgevoerd op een gepaste en respectvolle wijze, niet willekeurig, niet systematisch, en dat ze moeten gemotiveerd worden met verwijzing naar het concrete gedrag van de gedetineerde die aan de veiligheidsmaatregel wordt onderworpen.⁴

Deze Europese aandacht voor het thema van de naaktfouille is welkom. Het toont daarenboven dat de Belgische wetgever van 2005 keurig binnen de Europese lijntjes kleurde. Maar wie de fouille-saga de afgelopen jaren in eigen land heeft gevolgd (of de gevolgen van die saga aan den lijven heeft ondervonden) zit wellicht toch met een wat wrange nasmaak: nationale wetgeving, rechtspraak van Raad van State, Europese aanbevelingen, arresten van het Europees Hof: het heeft niet kunnen vermijden dat er de afgelopen jaren nog heel wat gedetineerden in hun blootje werden gezet op een wijze die door hen alvast *niet* als legitiem werd aangevoeld. Opnieuw - Roscoe Pound indachtig: die kloof tussen wet en praktijk is niet zó verwonderlijk. Misschien is de tijd rijp om het debat een andere wending te geven?

⁴ Zie bv. Iwanczuk v. Polen (25196/94, 15 november 2001, §59); Frérot v. Frankrijk (70204/01, 12 juni 2007, §47); Ciuperescu v. Roemenië (35555/03, 15 juni 2010, §117); Stummer v. Oostenrijk (37452/02, 7 juli 2011, §99); Voor een discussie, zie Van Zyl Smit & Snacken 2009: 285-290 en het advies van de Raad van State bij het wetsontwerp (Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers 2013: 19-21).

‘The ultimate substitute for strip searching’

Zou de technologie een uitweg kunnen bieden? Het debat over de fouilles beperkt zich niet tot de context van detentie. Binnen de luchtvaartsector wordt al geruime tijd heel wat aandacht besteed aan controlemaatregelen, niet in het minst sinds de aanslagen van 11 september 2001 en – dichterbij huis – de verijdelde aanslag op de vlucht Schiphol-Detroit einde december 2009. In juni vorig jaar greep in Londen een tweedaags congres plaats (‘Body Search 2015’) waar diverse experts uit de luchtvaartsector (en daarbuiten) zich bogen over de fouilleproblematiek. Eén van de sponsors was een bedrijf dat zijn veiligheidsscanners aanpreeft als *‘The ultimate substitute for strip searching’*. Op de flyer die beschikbaar werd gesteld, stond te lezen:

‘Ensuring a safe environment for personnel, inmates and visitors is an essential daily routine. Managing the risk of contraband (be it drugs, weapons, cell phones or other items) is a constant challenge. To date, strip searching, with its associated risks, has been the only method. There is another safer, more effective solution’.

Veiliger, effectiever ... en misschien ook minder ingrijpend dan een klassieke naaktfouille? Het zet toch aan het denken: waarom zouden we blijven vasthouden aan controversiële controlemaatregelen uit een ver verleden wanneer de technologische ontwikkeling nieuwe mogelijkheden biedt? Op verschillende plaatsen in de wereld wordt er al geëxperimenteerd of gebruik gemaakt van dergelijke controletechnieken in detentiecontext: in een rapport over Ierland meldt het CPT het gebruik van een zogenaamde ‘Body Orifice Security Scanner (BOSS)’ (CPT 2011: §30); in Engeland en Wales zijn er plannen om scanners op grote schaal in te voeren in de strijd tegen de drugsproblematiek⁵; In Nederland werd in 2014 een scanner in gebruik genomen in een centrum voor vreemdelingendetentie in Rotterdam: ‘Deze bodyscan is bedoeld om de controle voor de vreemdeling minder belastend te maken’, zo stond in het persbericht.⁶

Maar ook in eigen land zijn er indicaties dat er in het recente verleden op zijn minst over werd gesproken. Zo vermeldt protocol nr. 366 van 6 oktober 2010 (overheid - drie representatieve vakorganisaties) ‘het gebruik van de bodyscanner in de gevangenissen (zowel ten aanzien van bezoekers als van gedetineerden)’ als één van de zogenaamde ‘actiedomeinen’ die wetgevend initiatief vergen dat niet binnen de context van de lopende zaken kon genomen worden (FOD Justitie 2010: 7). Naar aanleiding van de crisis in het gevangeniswezen in het voorjaar van 2012 (toen ook het CPT zijn eerste *ad hoc* bezoek inlaste aan ons land (23-27 april 2012)) stelde senator Bert Anciaux (sp.a) (2012) een schriftelijke vraag aan toenmalig minister van Justitie Turtelboom. De senator baseerde zich op uitspraken van de minister van 15 april 2012 waarin ze verklaard zou hebben dat er ‘scanners’ aangekocht zouden worden voor de beveiliging van de gevangenissen. Die uitspraken gebeurden in de nasleep van een ontsnapping van twee gedetineerden uit de gevangenis van Aarlen. In de aanloop naar zijn vraag kon Anciaux zijn verbazing nauwelijks onderdrukken:

‘Op het moment dat elke gewone reiziger op zowat elke luchthaven – dus dagelijks honderdduizenden mensen – bijna tot in het absurde wordt gescand op zowat alles, tot

⁵ ‘Prisons in England and Wales ‘to get drugs scanners’’, BBC News, 13 maart 2015, <http://www.bbc.com/news/uk-31861568>

⁶ Staatssecretaris Teeven neemt bodyscan in gebruik, 17 maart 2014, <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2014/03/17/staatssecretaris-teeven-neemt-bodyscan-in-gebruik>

en met een nagelknipper of nagelvijltje, blijkt dat er nu in onze gevangenissen, alsof het een nieuwe uitvinding betreft, scanners worden geplaatst.’

De senator had de boodschap van de minister echter niet goed begrepen: ‘Het gaat niet om scanners, maar om detectiepoortjes’, zo luidde haar antwoord van 12 september 2012. Er was dus geenszins sprake van de aankondiging van een ‘nieuwe uitvinding’: het betrof eerder een vervangingsoperatie voor de verouderde metaaldetectoren waartoe reeds was beslist vóór de ontsnapping vanuit Aarlen. De minister voegde wel het volgende toe: ‘In bepaalde gevangenissen zouden *bodyscanners*, die onder meer in luchthavens worden gebruikt, kunnen worden geplaatst. Die mogelijkheid wordt onderzocht’ (Anciaux 2012). Dat dit onderzoek wellicht niet veel resultaat opleverde, valt af te leiden uit de wijze waarop België zich op dit punt een jaar later (november 2013) verweerde bij het CAT. Bij de bespreking van het derde periodiek rapport van België stelde één van de leden van het CAT de vraag of de Belgische overheid plannen had om alternatieven te introduceren voor de naaktfouilles in de gevangenissen, zoals het gebruik van *body scanners* (vraag van Ms Sveaass). Het antwoord ging als volgt: ‘The federal Government had undertaken a review of its decision concerning body-scanners: the purchase of such equipment had not been considered financially viable at present but the matter would be kept under regular review’ (CAT 2013: 9).

Is het dan louter een kwestie van centen? Zo eenvoudig ligt het uiteraard niet. De *bodyscanner* (of veiligheidsscanner zoals de apparatuur nu doorgaans wordt genoemd) vormt al lang voorwerp van intens debat. Binnen de EU is dit vooral het geval sinds einde 2009, na de mislukte aanslag op de vlucht Amsterdam –Detroit, toen de roep om betere beveiliging weerklonk en er ook op Europees niveau gewerkt werd aan een regeling. Dit riep heel wat tegenstand op, van de paus die de beelden te naakt vond⁷ tot mensenrechtenorganisaties en -specialisten die vreesden dat de privacy van reizigers in het geding was (zie bv X 2010; Gryson 2011). In 2012 werd de bodyscanner genomineerd voor de *Big Brother Awards*. Drie redenen werden daarbij aangehaald: ‘(1) Bodyscanners schenden het recht op privacy, de vrijheid van beweging en het recht op godsdienstvrijheid; (2) Het scannen van je hele lichaam staat niet in verhouding met het nagestreefde doel; (3) Er is onduidelijkheid over de opslag van het beeldmateriaal.’⁸ Los van bezorgdheden over de privacy speelt bij dergelijke scanners ook het gezondheidsargument: zijn de scanners schadelijk? De Hoge Gezondheidsraad (2011) publiceerde op 1 juni 2011 een advies betreffende de rechtvaardiging van bodyscanners. Dit advies maande aan tot terughoudendheid en voorzichtigheid, maar was zeker geen gehele afwijzing van de technologie.

Anderzijds staat de technologische ontwikkeling ook niet stil: het beeldmateriaal kan intussen zo bewerkt worden dat er geen levensechte beelden meer worden getoond op het scherm - en dit zelfs tot op het punt dat het lichamelijke aspect geheel verdwijnt (vandaar dat er ook niet langer over ‘body’-scanner wordt gesproken) (Bellanova & González Fuster 2013). Ook op vlak van gezondheid evolueert de technologie (Accardo & Chaudhry 2014). Daarenboven zou het mogelijk kunnen zijn om personen die weigeren gescand te worden, alsnog aan een klassieke naaktfouille te onderwerpen. Het gebruik en de opslag van de gegevens kan het voorwerp uitmaken van regulering - net zoals dat bij andere privacy-gevoelige technologische ontwikkelingen gebeurt.

Het punt blijft dat er onvrede is over de naaktfouilles en uitdrukkelijk gevraagd wordt naar alternatieve controlemethoden. De Association for the Prevention of Torture en Penal Reform International schrijven hierover het volgende:

⁷ ‘Paus vindt foto's van nieuwe bodyscanners te naakt’, 22 februari 2010, <http://www.hln.be/hln/nl/1901/reisnieuws/article/detail/1070608/2010/02/22/Paus-vindt-foto-s-van-nieuwe-bodyscanners-te-naakt.dhtml>

⁸ <http://www.bigbrotherawards.be/index.php/nl/kandidaat/bodyscanners>

‘Body searches need to be regulated by law and clear policies and guidelines need to be put in place to explicitly define the conditions and modalities of their use. Alternatives, such as electronic scanning devices, should be developed and used wherever possible and when body searches are unavoidable, the least invasive method should be applied’ (Association for the Prevention of Torture & Penal Reform International 2013: 1)

Regel 20 van de VN *Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders* (de zogenaamde ‘Bangkok Rules’ uit 2010) stelt dan weer het volgende:

‘Alternative screening methods, such as scans, shall be developed to replace strip searches and invasive body searches, in order to avoid the harmful psychological and possible physical impact of invasive body searches.’

Dit is niet de plaats voor een diepgrijpende analyse van de argumenten pro en contra het gebruik van *scanning*-technologie in de context van gevangenen. Het gaat om een uiterst complexe problematiek die nader studiewerk noodzakelijk maakt. Maar het lijkt toch dat er voldoende argumenten zijn om er toch even ernstig over na te denken: indien de uitkomst van de oefening zou zijn dat we met behulp van de technologie gelijkaardige of betere resultaten bereiken op vlak van veiligheid en tegelijkertijd gedetineerden aan minder ingrijpende, minder confronterende en minder risicovolle procedures onderwerpen, dan valt dit misschien toch te overwegen? De vraag is misschien vooral nu aan de orde in het Belgische gevangenisbeleid. In de meest recente beleidsnota Justitie (november 2015) wordt gesteld dat bij nieuwbouw en renovatie maximaal moet worden ingezet op ‘meer moderne technologieën binnen de inrichtingen’ (Minister van Justitie 2015: 31). Hierbij wordt verwezen naar het gebruik van telefoniebekabeling in de cel in kader van ICT-dienstverlening voor gedetineerden en PrisonCloud. Maar waarom ook niet de controlemaatregelen in dit debat betrekken? Het zou Justitie en de penitentiair beambten misschien kunnen ‘bevrijden’ van de lastige en immer controversiële naaktfouilles en gedetineerden misschien een stukje van hun waardigheid doen herwinnen.

Referenties

- Accardo, J. & Ahmad Chaudhry, M. (2014). Radiation exposure and privacy concerns surrounding full-body scanners in airports. *Journal of Radiation Research and Applied Sciences*, 198-200.
- Anciaux, B. (2012). Schriftelijke vraag nr. 5-6083 van Bert Anciaux (sp.a) aan de minister van Justitie (20 april 2012). *Senaat* 2011-2012.
- Association for the Prevention of Torture & Penal Reform International (2013). *Body searches. Addressing risk factors to prevent torture and ill-treatment*. Londen: Penal Reform International.
- Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers (2001). Eindverslag van de Commissie ‘Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden’. Verslag namens de Commissie voor de Justitie uitgebracht door de heren Vincent Decroly en Tony Van Parys. *Parl. St.* Kamer 2000-01. DOC 50 1076/001.

- Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers (2013). Wetsontwerp tot wijziging van bepaalde artikelen van de basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden. *Parl. St. Kamer* 2012-13. DOC 53 2744/001.
- Bellanova, R. & González Fuster, G. (2013). Politics of Disappearance: Scanners and (Unobserved) Bodies as Mediators of Security Practices. *International Political Sociology*, 7, 188-209.
- CAT (2013). *Summary record of the 1185th meeting (Consideration of reports submitted by States parties under article 19 of the Convention (continued). Third periodic report of Belgium (continued))*. CAT/C/SR.1185.
- CAT (2014). *Concluding observations on the third period report of Belgium*. CAT/C/BEL/CO/3, 5.
- Chantraine, G. (2006). La prison post-disciplinaire. *Deviance et Société*, 30(3), 273-288
- Council of Europe (2006). *Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies)*. Straatsburg: Council of Europe.
- CPT (2001). *Body searches: The problems and guidelines to solutions. Document prepared for the meeting of the Medical Group (5 November 2001) by Mr Pétur Hauksson*.
- CPT (2011). *Report to the Government of Ireland on the visit to Ireland carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 25 January to 5 February 2010*. CPT/Inf (2011) 3.
- CPT (2012). *Report to the Government of the Netherlands on the visit to the Netherlands carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 10 to 21 October 2011*. CPT/Inf (2012) 21
- CPT (2014). *Report to the Government of the Slovak Republic on the visit to the Slovak Republic carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 24 September to 3 October 2013*. CPT/Inf (2014) 29.
- Daems, T. (2013). Getwitter en getwetter over de straf. Rechten van gedetineerden: terug naar af. *Panopticon*, 34(4), 284-292.
- Daems, T. (2014). 'Ceci n'est pas une fouille à corps': The denial of strip searches in Belgian prisons. In: Deflem M. (ed.), *Punishment and Incarceration: A Global Perspective (Series: Sociology of Crime, Law and Deviance, vol. 19)*. Bingley, UK: Emerald Group Publishing, 75-94.
- Daems, T. (2015). Between human standards and institutional efficiency: The regulation and deregulation of strip-searches in Belgium. *Prison Service Journal*, 222, 40-46.
- FOD Justitie (2007). Collectieve brief nr. 86 van 19 februari 2007. Betreft: onderzoek aan de kledij – fouillering op het lichaam – onderzoek van de verblijfsruimte.
- FOD Justitie (2010). *Sectorcomité III - Justitie – protocolakkoord nr. 366 van 6 oktober 2010*.
- Gryson, S. (2011). Bodyscanners en het recht op privacy. *Tijdschrift voor Mensenrechten*, 2, 13-14.
- Hermans, C. & Millen, J. (2015). Controle- en veiligheid(s)maatregelen in de gevangenis. In: T. Daems, C. Hermans, F. Janssens, J. Millen, L. Robert & V. Scheirs (eds.), *Quo vadis? Tien jaar basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden*. Antwerpen: Maklu, 121-153.
- Hoge Gezondheidsraad (2011). *Advies betreffende de rechtvaardiging van het gebruik van bodyscanners*. Advies nr. 8650, 1 juni 2011.
- Goffman, E. (1961). *Asylums*. Londen: Penguin

Liebling, L. (2004). *Prisons and their Moral Performance. A Study of Values, Quality, and Prison Life*. Oxford: Oxford University Press.

Minister van Justitie (2015). Algemene beleidsnota Justitie (10 november 2015). *Parl. St. Kamer* 2015-16, DOC 54 1428/008.

Penal Reform International (2013). *Balancing security and dignity in prisons: A framework for preventive monitoring*. London: Penal Reform International.

Sparks, R., Bottoms A. & Hay, W. (1996). *Prisons and the Problem of Order*. Oxford: Clarendon.

United Nations (2013). *Prison Incident Management Handbook*. New York: United Nations.

Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. (2009). *Principles of European Prison Law and Policy: Penology and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.

X (2010). Pro & contra. Veiligheid op luchthavens: gaan bodyscanners te ver?', *Private Veiligheid*, 44, 13-16.